

Tanítókép a dualizmus korában neveléstan könyvek tükrében

A 19. századot tartják a történészek a legsikeresebb magyar évszázadnak, István királyét nem számítva. Ez az a korszak, amikor kibontakozott a polgárosodást megalapozó reformkor, győzött a parlamentáris államot megteremtő forradalom, veresége ellenére is egyesítette a magyar nemzetet a szabadságharc, kiépült a modern piacgazdaság és a polgári társadalom. Ezzel párhuzamosan megindult egy új magyar közoktatási rendszer kiépülése is.

A 19. század nagy alkotása volt az 1868. évi törvény, melynek pozitívumai közé tartozott, hogy lerakta az ingyenes, kötelező, világi jellegű polgári közoktatásügyi rendszerünk alapjait, megszüntette az egyházi iskolázás kizárólagosságát, továbbá biztosította a nemzetiségek jogait. A 19. század tehát pedagógiai törekvésekben gazdag időszak volt, mégis Magyarországon a dualizmus korában vált a nevelés ügye, a pedagógia egyre fontosabbá. Ezt bizonyítják a rendelkezések, törvények és a pedagógiai szakirodalom egyre gazdagabbá válása, a tanítóképzés színvonalának fejlesztése. E korszak a pedagógia rendszerré fejlődésének, a neveléstan fogalmak tisztázásának az időszaka is.

A tanítószék helyzete a dualizmus korában

A modern oktatási rendszerek kialakulásának jellemzői közé tartozik az iskoláztatás tér- és időbeli kiterjedése, a neveléssel-oktatással hivatásszerűen foglalkozó szakmai csoportok kialakulása és elkülönülése, továbbá a pedagógus mesterség szakmává válása és a pedagógus társadalom összeszerveződése.

A 19. század nagy alkotása volt az 1868. évi törvény, melynek pozitívumai közé tartozott, hogy lerakta az ingyenes, kötelező világi jellegű, polgári közoktatásügyi rendszerünk alapjait, megszüntette az egyházi iskolázás kizárólagosságát, továbbá biztosította a nemzetiségek jogait. A modern polgári közoktatás hazai alapjait lerakó törvény jelentős változást idézett elő a tanítók élet- és munkakörülményeinek alakulásában. A tanítók munkájával kapcsolatos gondok, panaszok, bírálatok mégis állandóan visszatérő témái az 1868. évi közoktatási törvény kiadását követő időszaknak, amelyekről a tanfelügyelői jelentések is beszámolnak. Gyakori problémaként merül fel, hogy a tanítók nem elég felkészültek, hiányos tárgyi és módszertani ismeretekkel rendelkeznek. Erre mutat rá Kovács Sebes-

tyén Gyula tanfelügyelő is egyik jelentésében – „kik méltatlanul viselik a tanítói nevezetet, s kiktől nem lehet várni, hogy csak középszerű tanítók is legyenek. [...] A legnagyobb részt azok képezik, kikben igyekezet és képesség nem hiányzik, de módszertani képzettség hiányában a kellő sikert elérni nem képesek”.¹ A tanítói szakma nehézségei között megjelenik a tanítóhiány, rossz anyagi körülmények, túlterhelés.

A tanítók arányát a dualizmus korában több tényező is meghatározta, így pl. hányan jártak iskolába a tankötelesek közül, ugyanis az arány igen eltérőnek mutatkozott Magyarország különböző területein. A tanítók aránya függött attól is, hogy hány tanítót fogadtak a tankötelesek mellé, azaz mennyit tudtak vagy akartak a népoktatásügyre szánni.

1. táblázat

Az egy elemi iskolai tanítóra jutó tanulók száma, 1900

Egy falusi iskola 1886-ban			
régió	átlagos szám	szórás	megyék száma
Duna bal partja	61	6,3	11
Duna jobb partja	66	6,3	11
Duna–Tisza köze	78	11,5	5
Tisza jobb partja	62	6,0	8
Tisza bal partja	66	10,7	8
Tisza–Maros szöge	68	2,9	5
Királyhágón túl	50	5,0	15
Magyarország	–	–	63

Forrás: Népszámlálás, 1900, in: Magyar tanító, 1901

A tanítók számának ütemes növekedésének ellenére egyre erőteljesebben jelentkezett a tanítóhiány. A tanulói létszám gyarapodása növelte az egy tanítóra jutó átlagos létszámot. Az egy tanítóra jutó ténylegesen iskolába járó tanulók száma 1863-ban 57,2, 1869-ben 62,7, 1884-ben 88,5 volt. A katolikus iskolákban 100-on, 150-en felüli osztálylétszámot is meg lehetett figyelni. Például Somogy megyében míg 1871-ben 44, addig 1877-ben már 64 olyan iskola volt, amelyben a törvény által megszabott tanulólétszám alapján segédtanító alkalmazását tette volna szükségessé. A törvény értelmében egy tanítóra legfeljebb 80 fő juthatott. Az előírt iskolabővítés és a tanítói létszám emelése elől azonban az iskolafenntar-

¹ Kelemen Elemér, *A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítószá-
századi történetéből* (Pécs: Iskolakultúra, 2007), 26.

tók többségében elzárkóztak. Ennek egyik következménye a tanítók túlterhelése, aminek egyre többet hangot adtak.

A népoktatási törvény megjelenése után a tanítók anyagi helyzete sem rendeződött a várt módon, aminek egyik oka lehetett, hogy az egyházi iskolafenntartók maguk határozhatták meg a tanítók fizetését. A tanítói jövedelemre sokszínűség volt a jellemző. A javadalmazások között szerepelt az összegszerűen megnevezett jövedelem mellett a terményekben, szolgáltatásokban való megfizetés, így a lakásban, tűzifában, földben vagy egyéb természetbeni juttatásban való fizetés. Statisztikai adatokból arra lehet következtetni, hogy a tanítóóság életszínvonalának általános és állandósult romlása figyelhető meg. A segédtanítók számának a gyarapodása és átlagos jövedelmének némi emelkedése azt mutatja, hogy az iskolafenntartók sok esetben oklevél nélküli vagy eleve „segédnek” minősített tanító alkalmazásával kerestek olcsóbb megoldást. A tanítók kedvezőtlen anyagi helyzete és életkörülménye megnehezítette a népoktatási törvényben előírt tartalmi változások végrehajtását.

Az 1869-ben kiadott, majd 1877-ben újramódosított tanterv követelményei a növekvő szakmai igényeknek megfelelően fokozódó követelményeket támasztott a tanítókkal szemben. Ez egyrészt megkövetelte a tanítóktól az új ismeretek elsajátítását, másrészt új, lélektanilag is megalapozott tanítási és nevelési módszerek elsajátítását. A tanítók feladatai közt nemcsak szakmabeli feladatok szerepeltek, hanem más „társadalmi munkát” is elvártak tőlük. A tanítók legfontosabb feladatai között az osztálytanítói feladatok ellátása, kántori teendők végzése, ismétlősök tanítása, összevont osztályok tanítása szerepelt, de megjelent az igény – kisebb – százalékban a hittan tanítására, gyermekek kíséretére, énekkar vezetésére vagy korrepetálásra is.

A tanítói hivatás között meg kell említeni, hogy a '70-es években a fokozott szakmai követelmények mellett új tanítói feladatok is megjelentek. Ezek között szerepel a gyakorlati mezőgazdasági és háziipari ismeretek oktatása, közművelődési tevékenység ellátása, népnevelési egyletek, népkönyvtárak és olvasóköri feladatainak ellátása. Mindezek mellett új adminisztrációs teendők is megjelentek, mint pl.: órarendkészítés, haladási és mulasztási naplók vezetése, leltárak készítése.

A népoktatási törvény szabályozása „megkövetelte a pedagógustól a rendszeres művelődést, az egyleti tevékenységekbe, a szervezett továbbképzésekbe való bekapcsolódást. Ez az erkölcsi kényszer és a szakmai elégtelenségek a „hátramaradásnak” naponta érzékelhető, súlyos fenyegetése volt a „tanítói túlterhelhetetesként” emlegetett szakmai közérzet harmadik s talán legnyomasztóbb összetevője.” [...] De bizonytalanság, a hivatás- felelősségtudatból eredő belső, erkölcsi ösztönző erő volt a vízvonalzó is, amely a partikuláris lét köznapi gondjai fölé emelte a tanítóóság színe-javát, történetünk ismert vagy névtelen hőseit, akik gyakran súlyos

személyes áldozatok árán próbálták feloldani a tanítósors e tragikus ellentmondásait.”²

A 19. századi neveléstanról foglalkozó könyvek

A 19. század pedagógiai törekvésekben gazdag időszak, mely megnyilvánul egyrészt a neveléstan könyvek számszerű és tartalmi gazdagságában, másrészt a pedagógiai folyóiratok sokszínűségében. A 19. században Magyarországon az oktatásügy felgyorsuló fejlődése miatt egyre nagyobb számban jelentek meg a neveléstani kézikönyvek, melyekre jellemző, hogy szerzői külföldi példát vettek alapul, mivel ebben a korban a magyar neveléstudomány területén még nem voltak kidolgozott nevelési koncepciók.

A reformkori magyar neveléstan könyvek keletkezésének jellemző vívmánya volt, hogy szerzői külföldi forrásokat használtak fel. Több pedagógiai szakkönyv keletkezésére nagy hatást gyakorolt August Hermann Niemeyer: „Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern, Hauslehrer und Schulmänner” című munkája, mely első kiadásban 1796-ban jelent meg. A. H. Niemeyer (1754–1828) kétkötetes pedagógiai összegzését a hallei egyetem teológia professzoraként írta, amely a 18–19. század fordulóján a legnépszerűbb pedagógiai kézikönyvnek számított. A számos kiadást megélt mű harmadik kiadását a szerző még egy harmadik kötettel egészítette ki. 1812-ben Ürményi József, a pesti egyetem elnöke Niemeyer művét javasolta a pesti egyetem mellett szervezett tanárképző intézet hallgatói számára neveléstan tankönyvül, a nádorhoz intézett felterjesztésében. A könyv, a magyarországi viszonyokra átdolgozva, Ángyán János fordításában jelent meg Pesten (1822) „Nevelés és tanítás tudomány a’ szülék, a’ házi és iskolai tanítók’ számára” címmel.

Niemeyernek és tanítványainak hatása számos korabeli magyar pedagógiai munkában kimutatható, így pl.: a magyar reformpedagógia egyik fontos pedagógiai kézikönyvében, melynek szerzője Lesnyánszky András, aki nagyváradi paptanár volt. A „Didaktika és methodika, avvagy a’ tanításnak közönséges tudománya és a’ tanítás módgyának tudománya” című munkája 1836-ban jelent meg Nagyváradon.

Ugyancsak Niemeyer hatása érződik a magyar reformpedagógia másik fontos pedagógiai kézikönyvében is. Szilasy János „A nevelés tudománya” című 1827-ben Pesten megjelent kétkötetes összefoglaló művét a szakirodalom az első magyar rendszeres neveléstani összegzésként tartja számon, nyomon követhető benne a hazai reformkor köznevelési eszmerendszere. Szilasy a hazai irodalomban elsőként vázolta fel a neveléstudomány kategóriarendszerét, belső struktúráját. A mű a nyelvújítás utáni, reformkori szép magyar nyelven, világosan és szabatosan

² Ibid 27.

fogalmazott, figyelemre méltó önálló alkotás. Nagy érdeme, hogy a korszerű neveléstudományi feldolgozásokat széles körben népszerűsítette és hozzáférhetővé tette. Művét kézikönyvként használták a tanár- és tanítóképzés során, így egyetemen, papképző szemináriumokon és a tanítóképző intézetekben is.

A 19. század második felében az új tantervi törekvések, tanügyi reformok nyomán fellendült a pedagógiai tárgyú tankönyvirodalom és neveléstudományi művek megjelenése. Ezek közül kiemelkedő Lubrich Ágost négykötetes neveléstudományi monográfiája (1868), az 1860-as években széles körben használták Mennyei József pedagógiai könyveit, az 1866-ban megjelent „Általános tanítás és tanodai neveléstan”-t, továbbá a „Nevelés és Tanítástan”-t.

A 19. századi neveléstani könyvek szerkezeti és tartalmi felépítésénél megfigyelhető az a különbség, hogy míg a reformkori művek részletesen tárgyalják a neveléstudomány kérdésköreit, addig a dualizmus kori művek már letisztultabb formában, egyszerűbben fogalmazzák meg azokat. A nyelvfejlődés következtében stílusuk egyszerűbb, maníroktól mentes. Míg az első neveléstan könyvek még tükörfordítások, addig a később megjelentekre már jellemző, hogy a szerzők saját gondolataikkal egészítik ki a fordított anyagot, majd a magyar viszonyokhoz adaptálva alkalmazzák a külföldi szerzők műveit. Így jutunk el a dualizmus korában megjelent önálló alkotások, pedagógiai művek megszületéséig, amelyekre inkább a gondolatpárhuzam és a neveléstani ismeretek alkotó alkalmazására, gyakorlatiasságára való törekvés a jellemző.

A neveléstani könyvek szerkezeti felépítésének egyik sajátossága, hogy az első fejezetben általában filozófiai, antropológiai síkon foglalkoznak az ember, a gyermek milyenségével. A szerzők a jövődő felnőttet látják a gyermekben, így kifejezik, hogy milyen távlati célokat állítanak fel gyermekeik nevelésével és oktatásával kapcsolatban, és azokat a nevelési eszközöket, amelyek a nevelési feladatok megvalósításához szükségesek.

Művek és szerzők

Bárány Ignác: Tanítók könyve. A nevelés és tanítás vezetésére, az elemi iskola tantárgyainak kezelésére. Készült tanítók számára az irodalom terén való haladásra. Írta a pesti királyi katolikus férfitanító képezde tanára, ami 1866-ban jelent meg Pesten Lauffer Vilmos tulajdonában. A mű nyolcadik javított kiadása Bárány Gyula átdolgozásában 1901-ben jelent meg. A szerző (1833–1882) Pápan született, tanulmányait Pesten, Budán és Szabadkán folytatta. 1854-ben Makón kezdte tanítói pályafutását, ekkor még képesítés nélkül. Munkája során új módszereket próbált bevezetni a tanításba. 1857-ben letette a képesítővizsgát Szegeden, majd 1858-ban kinevezték képzőtanárnak a szegedi tanítóképezdéhez, majd 1861-ben Pestre került. 1879-ben a vallási és közoktatási miniszter Csáktornyán állami tanítóképezdét állított, ahol hosszú ideig tevékenykedett. Neveléstana

mellett több ábécés-, olvasó- és nyelvtankönyve jelent meg. Arany Ábécés- és első olvasókönyv (1871).

Lubrich Ágost: Neveléstudomány. Harmadik kiadása 1878-ban Budapesten jelent meg. (Első kiadása Pozsonyban 1868-ban jelent meg.) A szerző (1825–1900) Besztercebányán született. A kiegyezés után Eötvös József modern kultúrpolitikai koncepciója alapján indította el a hazai tanügy korszerűsítését. A budapesti egyetem pedagógia professzora volt 1870–1900 között. Ezt követően 30 évig állt a tanszék élén, mint annak első ténylegesen működő világi egyetemi tanára. 1871-ben nyerte el az akadémiai levelező tagságot, melyről a következő évben lemondott. Munkája során erőteljesen küzdött a herbarti pedagógia hazai elterjedése és hivatalossá tétele ellen.

Emericzy Géza: Népiskolai Neveléstan tanítók és tanítóképezdek számára. A tanítóképezdei igazgató nyomán 1882-ben jelent meg, Budapesten. A Dobrowsky és Franke tulajdona. „A gyakorlatias szempontok szerint megírt tankönyv különös jellemzője, hogy igen alaposan taglalja az iskolai élet szervezettani kérdéseit, bemutatja a rend és fegyelem fenntartásának eszköztárát.”³ Emericzy Géza (1838–1887) Szepes megyében, Leibicen született. 1859-től két éven keresztül német egyetemeken (Jéna, Göttingen) folytatott bölcsészeti tanulmányokat, majd bölcsészdoktori címet szerzett. 1862-ben a frissen alapított nyíregyházi evangélikus gimnáziumnak lett az igazgatója. 1869–70-ben Németországban, Angliában és Ausztriában tanulmányozta a népoktatás és a tanítóképzés helyzetét. 1871-ben kinevezték az iglói állami tanítóképző intézet élére.⁴

Kiss Áron–Öreg János (1887): „Nevelés és oktatástan. Ötödik, újonnan átdolgozott kiadás. Budapest, Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal.” A tankönyv első kiadása 1876-ban jelent meg. Kiss Áron (1845–1908) a Szatmár megyei Porcsalmán született, középiskoláit közép- és felsőfokú tanulmányait a sárospataki református kollégiumban végezte. Érettségi után nevelőként tartva fenn magát, elvégezte az akadémiát. Több tanítóképző intézetben (Sárospatak, Nagykőrös, Buda) tanított. 1870-ben a nagykőrösi ref. Tanítóképző intézet igazgatójává választották meg. Ügyvédi vizsgát tett, majd 1872-ben a Kolozsvári egyetemen bölcsészdoktori vizsgát tett. 1875-ben kinevezték a Gyertyánffy-féle Paedagogiumba a pedagógia tanárának, majd az ebben az intézetben működő, de igazgatásilag önállósuló polgári iskola tanítóképző intézet tanára lett. Tevékenyen részt vett a hazai nép- és polgári iskolai tanítóképzésben, szellemi előkészítője volt az Országos Tanszermúzeumnak, létrehozta a Magyar Paedagogiai Társaságot. Pedagógiai munkássága során hangsúlyt kap a közoktatás elemzése. Tankönyveket, módszertani könyveket, és kézikönyveket írt tanárok, diákok és szülők számára.

³ Pukánszky Béla, *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben* (Pécs: Iskola-kultúra, 2005)

⁴ Ibid.

Óvodások számára kiadja Az apró emberek könyvét. Az elsősök számára ábécés-könyveket írt, majd a magyar nyelv és irodalom, valamint a történelemkönyveket adja minden évfolyam kezébe. Szülők számára iskolai rovatot vezetett a Reform című hetilapban. Ő tekinthető a magyar játékpedagógia megteremtőjének. Öreg János (1838–1911) a Fehér megyei Pátkán született, a gimnáziumot a pápai kollégiumban végezte. 1856-tól a pesti protestáns papnevelőben teológiát hallgatott. Tanulmányait az utrechti, brüsszeli, párizsi egyetemen folytatta. Utrechttben teológiát, klasszika-filológiát és bölcseletet hallgatott. Hazatérte után lelkészkedett, Szentesen középiskolában tanított. 1874-ben a nagykőrösi tanítóképezdébe került a bölcseleti tanszékre. 1884-től a debreceni gimnáziumban tanított. 1870-ben a középiskolai tanárképzés új rendszere szerint tanári vizsgát tett a pesti egyetem bölcsészkarja mellett működő tanárvizsgálat bizottság előtt, 1879-ben pedig pedagógiából és bölcseletből doktorált. Ezután Debrecenbe került, ahol 1884-ben főgimnáziumi tanárként, majd 1891-től az akadémia tagozatának filozófia tanáraként működött. Mint filozófus, több tankönyvet írt, Herbert, Spencer műveinek első fordítója Losonczy Lászlóval együtt, 1897-ben jelent meg A jog- és állam-bölcselet kézikönyve, majd 1898-ban A bölcseleti tudományok című műve.

A tanítóval kapcsolatos elvárások a neveléstanról foglalkozó könyvek tükrében

Feltételezésem szerint a tanítóval kapcsolatos elvárások összefüggnek a 19. századdal. Feltevésem igazolásához a forráselemzés módszerét választottam, a dualizmus korában megjelent négy neveléstani kézikönyv elemzését végeztem el. A neveléstan könyvek többségének műfaji sajátosságaiából adódik, hogy külön fejezetet szentelnek a tanítótól elvárt követelmények ismertetésére, aminek bemutatása alapján következtetéseket lehet levonni a tanítóról alkotott „elvonat-eszmei síkon” megfogalmazott korabeli elképzelésekről, rekonstruálható a korszakra jellemző ideális tanítókép. Az elemzett neveléstani kézikönyvek népiskolai tanítók és tanítóképzők számára írt nevelés és tanítás segítését célzó kézikönyvek.

A neveléstani kézikönyvek repertoárjából kiválasztott, elemzett műveknél a következő kérdésekre kerestem a választ:

1. A neveléstani könyvek szerzői milyen pedagógiai kompetenciák mentén tartották elképzelhetőnek az eredményes nevelői-oktatói tevékenységet?
2. Az elemzések alapján rekonstruálható-e egy idealizált tanítókép?
3. Megfigyelhető-e valamiféle változás az elemzett neveléstani könyvekben az elemzett időmetszetben?

Bárány Ignác műve, melyet tanítók számára írt, a nevelés- és oktatás kérdései mellett részletesen tárgyalja a módszertani és iskolaszervezettségi kérdéseket, továbbá foglalkozik a tanítókkal, a tanítói hivatalra készülőkkel szemben támasztott követelményekkel. A tankönyv tudományos elméleti alapokra helyezi a taní-

tói tevékenységet. A tankönyv tartalma és formája alárendelődik a tanítóképzés gyakorlati céljainak.

Az ideális tanítótól elvárt tulajdonságok után nyomozva tapasztalható, hogy már a mű bevezető részében foglalkozik a szerző a tanítói hivatás jellemzőivel, a tanítók tulajdonságaival. A szerző antropológiai gondolatokból indul ki, miszerint minden embernek kettős rendeltetése van, egyrészt általános, azaz emberi, másrészt különös, azaz polgári. A szerző szerint az emberi rendeltetés azt kívánja meg az embertől, hogy „e földi életben Istenhöz mindinkább hasonlóvá lenni törekedjünk, hogy a jövő életben vele legszorosabban egyesülhessünk”⁵. A polgári rendeltetés viszont azt, „hogy azon helyet, melyet a társadalomban elfoglalunk, lelkiismeretesen és teljesen betöltsük”.⁶ Ennek megfelelően foglalja össze a tanítótól elvárt nevelés feladatokat és erényeket is. Ahhoz, hogy a nevelés végső célját elérje, azaz a tanító jó polgárt és valláserkölcsös személyiséget neveljen, kötelessége, hogy olyan nevelési módszerekkel nevelje a gyerekeket, hogy a nevelés végső duális célját elérje: „a reá bízott gyermeket úgy nevelje és tanítsa, hogy azok idővel becsületes és értelmes emberekké, erényes és buzgó keresztényekké s hűséges, munkás, engedelmes és sorsukkal megelégedni tudó polgárokká legyenek”.⁷

A továbbiakban a szerző a tanítói hivatás minőségi betöltéséhez szükséges tulajdonságokat két csoportban tárgyalja. Először azon erényeket említi meg, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a tanító hivatását „kellőleg” betölthesse, így „a tanítói hivatal iránt hajlammal s előszeretettel viseltetik”, „a tanítói hivatalhoz szükséges tulajdonságok” megvannak benne, és „magát a tanítói hivatalra tökéletesen kiképezte”:

Ahhoz, hogy a tanító hivatását betölthesse, további négy fontos tulajdonsággal kell rendelkeznie: testi, társadalmi, értelmi és erkölcsi tulajdonságokkal.

A testi tulajdonságok között az egészséges, ép testalkat, az egészséges mell, jó beszédszervek és egészséges, finom érzékek kapnak fontos szerepet. Ezzel párhuzamosan a szerző utal a tanító nemkívánatos tulajdonságaira is, amelyek akadályozzák tevékenységét. A beteges ember a legjobb akarata ellenére sem tud a tanítói kötelességnek eleget tenni, a testileg hibás ember pedig nem képes a gyermekek előtt tekintélyét fenntartani. A hibás kiejtésű tanítókat a gyermekek nem értik meg vagy nem szívesen hallgatják, a gyenge vagy hibás érzékek pedig szintén gátolhatják a tanítói tevékenység eredményességét, mivel ahhoz éles látás és jó hallás szükséges.

A társadalmi tulajdonságok között a szerző fontosnak tartja a tisztaságot, rendszertetet és egyszerűséget. A magatartásban nyugalmat és méltóságot, a mozdulatában könnyűséget és idomosságot, járásában egyenességet és komolyságot,

⁵ Bárány Ignác, *Tanítók könyve. Rendszeres kalauz a nevelés és tanítás vezetésére, az elemi iskola tantárgyainak kezelésére* (Pest: Lauffer Vilmos, 1866), 1.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

míg a másokkal való bánásmódban a természetességet, udvariasságot emeli ki az elvárt követelmények között.

A nevelés sikeréhez elengedhetetlen az értelmi tulajdonságok megléte: egészséges értelem, fogékony és hű emlékezőtehetség, jártasság a gondolkodásban és a gondolatok értelmes kifejezésében, gyors és élénk képzelőerő, továbbá azoknak a tárgyakkal, melyeket tanít, alapos ismerete, az ember rendeltetésének, a gyermek természetének és fejlődésmentének, a nevelés és tanítás elveinek ismerete és a nevelői, tanítói ügyesség.

A műveltség mellett az erkölcsi tulajdonságok is nélkülözhetetlen feltételei a nevelésnek, melyek között szerepel az igazi képmutatás nélküli vallásosság, a lelkiismeretesség a kötelességek teljesítésében, a tudásvágy és szorgalom, és „az atyai szigorral és komolysággal párosult szeretet a gyermekek iránt”.

Összességében megállapítható, hogy Bárány az ideális tanítóval kapcsolatos elvárásokkal kapcsolatban olyan tulajdonságokat említ meg, az emberré és polgárrá nevelés duális célkitűzéséből kiindulva, amelyek a nevelés sikerének lényeges összetevői.

Lubrich „Neveléstudomány”-a az első teljes hazai neveléstudományi rendszer – a jelentős múlttal rendelkező Milde és Szilasy – képviselte katolikus pedagógia korszerűsített változatát adja.⁸ A mű a korszak első nagyszabású pedagógiai szintézisének tekinthető, melynek hatása kimutatható Fináczy Ernő és Weszely Ödön koncepciójának néhány elemében is. A szerző munkájára jellemző, hogy erőteljesen küzdött a herbarti pedagógiai koncepció ellen.

Lubrich négykötetes alapművében a tanítótól elvárt tulajdonságokat a nevelésből kiindulva elemzi. Részletesen tárgyalja a nevelés eszközeiről és módszereiről alkotott nézeteket. A nevelés eszközeit két csoportra osztja: az első a növendékkel, a második a nevelővel kapcsolatos eszközöket foglalja magában. Az utóbbiból kaphatunk képet a nevelőtől elvárt tulajdonságokról, így a nevelő személyiségéről, jelleméről, a nevelő oktató, parancsoló, tiltó és fegyelmező szavairól, továbbá azon tetteiről, amelyek példát jelentenek a növendékek számára.

A szerző a nevelésről szóló gondolataiban a nevelés antropológiai kérdéseiből indul ki, mert felfogása szerint a nevelés céljának és eszközeinek megállapításához ezek a szempontok szükségesek. Az embert vizsgálva abból a kérdésből indul ki, hogy: mi az ember rendeltetése? Az ember földi feladata, hogy az isteni törvények megvalósítására törekedjen, amit hármassal célon keresztül, az ezekben megjelenő alapvető értékeket szem előtt tartva valósíthat meg:

1. a gondolkodás rendszerének célja az igazság,
2. az érzékrendszeré a szépség,
3. a „vágyásrendszeré” pedig az engedelmesség.

⁸ Pukánszky Béla és Németh András, *Neveléstörténet* (Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997), 446.

Lubrich rendszerező munkájában a nevelési célokból kiindulva megfogalmazza a nevelő személyiségétől elvárt tulajdonságokat, melyek között szerepet kap a gyermekszerepet, a nevelői rátermettség, a tekintély és a műveltség.

A nevelő egyik főerénye – a szerző szerint – a gyermekek iránt odaadó szeretet, ami elengedhetetlen feltétele a nevelés eredményességének. A gyermekek szeretetét a szerző a műveltség elé helyezi, azzal indokolva, hogy hiába rendelkezik valaki a tudományok sokaságával, széles neveléstani ismeretekkel, ha nem közeledik a gyermekekhez szeretetteljesen. A nevelés sikerének egyik feltétele a gyerekek bizalmának megnyerése, ami a nevelőtől szeretetteljes viszonyulást igényel. Ellenkező esetben a növendék nevelőhöz való viszonyulását a bizalom helyett a félelem, a távolságtartás fogja jellemezni. Ezek a gondolatok is utalnak Herbart pedagógiai gondolataival szemben álló nézeteire. Herbartnál a nevelő-növendék-viszonyt eleve a távolságtartás, tekintélyelvűség, az alá-fölrendeltségi viszony határozta meg.

A nevelő személyisége az egyik legfontosabb hatás az eredményes nevelői tevékenységnek, „semmi sem nevel jobban, mint egy derék férfinak jelenléte”. A tekintélyes személlyel szemben támasztott követelmények között a példamutatás szerepel kiemelt helyen, ami szükséges a növendékek bizalmának a megnyeréséhez.

A rátermettség alatt általában az emberi tevékenység egy vagy több ágára nézve veleszületett szellemi tehetséget értjük. A nevelői rátermettség az erkölcsi gyakorlati talentumok közé tartozik, ami lehetővé teszi, hogy a nevelő növendékeire hatni tudjon, nézeteit, hajlamát, érdekeit megismerje. A nevelés sikerességének egyik feltétele ez.

A nevelői rátermettség mellett fontos elvárásként fogalmazódik meg az ideális tanítóval szemben a műveltség. A szerző utal arra, hogy a nevelés-oktatás eredményességéhez elengedhetetlen, hogy a nevelő ismereteit bővítse, tapasztalataiból következtetéseket vonjon le, melyek szerint növendékeit egyéni tulajdonságaiknak megfelelően alaposan serkentheti. A szerző többször tesz utalást az egyéni tulajdonságok figyelembevételére. Mindez jelzi, hogy a szerző élesen elhatárolódik Herbart gyermekképétől, ami a tanítóval kapcsolatos elvárásokkal összefüggésben van. A német pedagógus „általában semminemű csírákat, magvakat nem tételez föl előre a növendék lelkében”.⁹ Herbart ideális nevelőinek ténykedése éppen ezért a szobrászhoz hasonlítható. Mint ahogy azt Herbart „bölcseleti rendszerének alaptévedéseit” elemző könyvében kifejti: „Herbart ... szobrász, kinek a szoborra alakítandó anyag minősége nem lehet ugyan egészen közönyös; de eszméje mégsem függ az anyagtól; ugyanazon anyagból a legkülönbözőbb alakokat, ugyanazon alakot a legkülönbözőbb anyagból csinálhatja. Vagyis nevelési

⁹ Ibid 182.

művészetének mindenható erőt tulajdonít”.¹⁰ Lubrich felfogásában már megjelenik az egyediség, az egyéni adottságok és különbségek fontos szerepe, ellentétben Herbart pedagógiájával.

A szerző a tanító erényei mellett említést tesz a nevelő rossz tulajdonságairól is, melyek között szerepel a tudatlanság és nyegleség. Ezek azon nevelőket jellemzik, akik nem képezik önmagukat, könnyelműen és készületlenül, lelkiismeretlenül végzik munkájukat. Tevékenységüket nem a hivatásszeretet hatja át, hanem sokkal inkább valamilyen érdek (kényelem, állás, jövedelem, cím, vagy bizonyos körülmények közt tetszik nekik a jó élelem, kiszolgálás, az úrias kényelem). Hiányosságait hízelgéssel vagy szolgálai alázkodással próbálják pótolni. Ebből következtethetünk arra, hogy egy-egy ügyes bókka, hízelgő magatartással, ravasz fogásokkal azok a nevelők is biztosíthaták állásukat, akik nem rendelkeztek a megfelelő ismeretekkel. A műveltség szükséges alapja a tanítói hivatásnak, ami az önművelődés igényével szoros kapcsolatban van. Ezeknél a gondolatoknál Szilasy hatása figyelhető meg, miszerint sajnálatra méltók azok a növendékek, akiknek tehetsége a nevelők gondtalansága vagy „ügyefogyottsága” miatt örökre eltemetettnek.

Emericzy Géza *Népiskolai neveléstan* (1882) című, a tanítók és tanítóképezdék számára írt kézikönyv szerzője külön fejezetet szentel a tanítótól elvárt tulajdonságok ismertetésére, melyben aprólékosan kidolgozva kifejti, hogy melyek azok az erények, amelyek a tanítás sikerének elengedhetetlen feltételei.

Első pontban az általános műveltséget említi meg, amivel minden tanítónak rendelkeznie kell. „A tanító a tudományos és művészeti kiképzetésnek legalább is azon fokán álljon, a melyet a középtanodák négy alsó osztálya és a tanítóképezde tanteve, ez utóbbi nevezetesen az általános műveltségre tartozó részeiben jelez.”¹¹

A szerző az ideális tanítótól elvárt követelményeknél kiemeli a műveltséget, amely szükséges, de nem elegendő feltétele a sikeres nevelésnek. A tanító műveltsége mellett elvárt, hogy a tanítás módját is jól ismerje, mert minden tudományos ismeret hiábavaló, ha a tanítás nem célirányos, ami a tanulók rovására megy.

A 19. században, a modern tanítótársadalom kialakulásának időszakában Magyarországon az oktatási reformok a tanítótól fokozódó igényeket várnak el. Ezen igények között említi meg Emericzy az „önmívelést”, mind az általános műveltségre vonatkozó tudományokat, mind a szaktudományokat illetően. A továbbképzés főbb segédeszközei között a tanügyi folyóiratok, tanítói értekezletek, elismert jelességű tanítótársak megfigyelése, szakmai utak fontossága jelenik meg.

Az általános tulajdonságokon kívül még különösen elvárt a tanítótól, hogy ismerje az országos, iskolai törvényeket, szabályrendszeret, miniszteri intéz-

¹⁰ Ibid.

¹¹ Emericzy Géza, *Népiskolai neveléstan tanítók és tanítóképezdék számára* (Budapest: Dobrowsky és Franke, 1882), 42.

kedéseket, iskolája körülményeit, készítsen tanmeneteket, óraterveket, a tanórák tartásában pontos legyen, pontosan készüljön az órákra; és csak utolsóként említi meg, hogy a tanító lelkesüljön hivatásáért, szeretet és türelem, szilárd erkölcsi jellem hassa át a munkáját.

Kiss Áron és Öreg János: *Nevelés és Oktatástan* című 1877-ben megjelent művükben arra a kérdésre, hogy milyennek kell lennie a nevelésnek, ha a tanító hivatását sikerrel akarja folytatni, két szóval válaszolnak: legyen hivatására alkalmas, és szeresse is azt. A nevelővel szembeni elvárások sorát – objektív módon – a példaadás igényével kezdik. „Annak a ki egy képzetlen emberi lényt a nemzeti műveltség magaslatára föl akar emelni: magának is ezt a magaslatot, ha elérni nem is, de legalább meg kell közelíteni.”¹²

Ahhoz, hogy a tanítók magatartása példamutató lehessen, elvárják a nevelőtől a hivatásbeli megfelelést, a műveltséget, a nemzetismeretet és emberismeretet, az élet-, lélek- és erkölcstudományokban való tájékozottságot, a nevelés- és oktatásban szerzett jártasságot.

Szükséges továbbá az is, hogy a nevelőnek tiszta és hibátlan kiejtése legyen, mert különben a tanulók eltanulhatnak a helytelen kifejezést. A testi erőnyekről szóló gondolataikban kitérnek a testi hibák kérdésére is, ami a szerzők szerint nem elfogadott a tanítói hivatásban. „A testi hibák könnyen csúfság tárgyaivá lesznek, az egészség hiánya pedig még azonfelül, hogy a hivatás teljesítését akadályozza, búskomorságot s egyéb visszataszító tulajdonságokat von maga után.”¹³ A nevelőnek épnek és egészségesnek kell lennie, mert ezen tulajdonságok nélkül lehetetlen a „neveléssel összekapcsolt sok ágú munkát s' fáradozást” teljesítenie. Emellett lényeges, hogy a tanítónak „természetes jó ésszel” és „művelt elmével” kell rendelkeznie. A szerzők a tanító példamutató magatartását emelik ki, utalva arra, hogy a nevelőnek szava mellett a példája az, amely vonzóvá teszi őt.

A nevelői rátermettség és tekintély kérdéseit a szerzőpáros egymással kölcsönhatásban tünteti fel. Felfogásuk szerint a nevelő tekintélyét előmozdítja az, ha hivatalára rátermett. A rátermettség azt jelenti, hogy munkáját nemcsak könnyűséggel végzi, hanem a körülmények által kívánt legjobb eszközöket azonnal eltalálja és felhasználja. Ezen tulajdonságot Isten adományának tekinti, ami sikeres működésének egyik feltétele.

Összegzés

Összességében megállapítható, hogy a 19. századi neveléstan könyvek sok hasonló elvárást fogalmaznak meg az ideális tanítóval szemben. A szerzők a ne-

¹² Kiss Áron és Öreg János, *Nevelés és oktatástan* (Budapest: Stampfel Könyvkiadóhivatal, 1887) 18.

¹³ *Ibid*19.

velés sikerességét pedagógiai kompetenciák mentén tartják megvalósíthatónak, melyeknél előre helyezik a műveltséget, szaktudást az érzelmi tulajdonságokkal szemben. Az ideális tanító karakterének főbb elemei között elsőként a hivatásszeretetet, műveltséget, módszertani felkészültséget tartják szükségesnek, de az erkölcsi jellemzők, gyermekismeret és a gyermekszeretet is a tanítói hivatás fontos „kellékei” között szerepelnek. A neveléstani könyvek elemzése alapján érzékelhető, hogy a művekből kibontakozó tanítókép szinte az elvárások teljes körét tartalmazza.

KRISZTINA KOVÁCS

THE STATUS OF TEACHERS IN THE ERA OF DUALISM

The study presents the status of teachers in the mirror of statistics, then analyses that in the era of dualism on which competence could the authors of pedagogical books imagine the effective educational work. The study looked for answers to the following questions: Can the ideal picture of teacher be reconstructed on the evidence of the pedagogical books? Is there any noticeable change on the evidence of the analysed books in the given period of time? To verify her supposition the author has chosen the method of study of sources. Analysis of the published pedagogical books in the given period of time is suitable for presenting the picture of ideal teacher typical of the era. In her summary we can see that 19th century educational books draft a lot of similar expectations towards the ideal teacher. The authors believe that successful teaching can be achieved by pedagogical competence and they prefer knowledge and skill to emotional features. They think it is necessary to love the profession, to be educated and methodologically trained as the main features of the ideal teacher but moral features, knowledge of children and love of children are important parts of a teacher's profession. Analysing the educational textbooks we can see that the picture of teacher emerging from the works consists of the whole range of expectations.